

І. В. Кривов'язюк,
к. е. н., професор кафедри економіки та підприємництва,
Луцький національний технічний університет

МЕТОДОЛОГІЯ ДІАГНОСТУВАННЯ КРИЗОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розкрито основні методичні підходи до оцінки та діагностування кризового стану підприємств. Встановлено цілі антикризової діагностики, уточнено процес розвитку та діагностики кризових явищ підприємства. Визначено параметри кризового стану, розкрито та проаналізовано проблеми методичного забезпечення діагностики кризового стану підприємства. Запропоновано комплексний підхід в економічній діагностиці підприємства.

In the article the main methodological approaches in assessing and diagnosing crisis enterprises. Established goals bail diagnostics company. Refined the process of development and diagnosis of the crisis the company. The parameters of crisis, problem solved and analyzed methods of diagnosis of the critical situation of the enterprise. A comprehensive approach to diagnosis of the economic enterprise.

Ключові слова: методологія, кризовий стан, підприємство, діагностика.

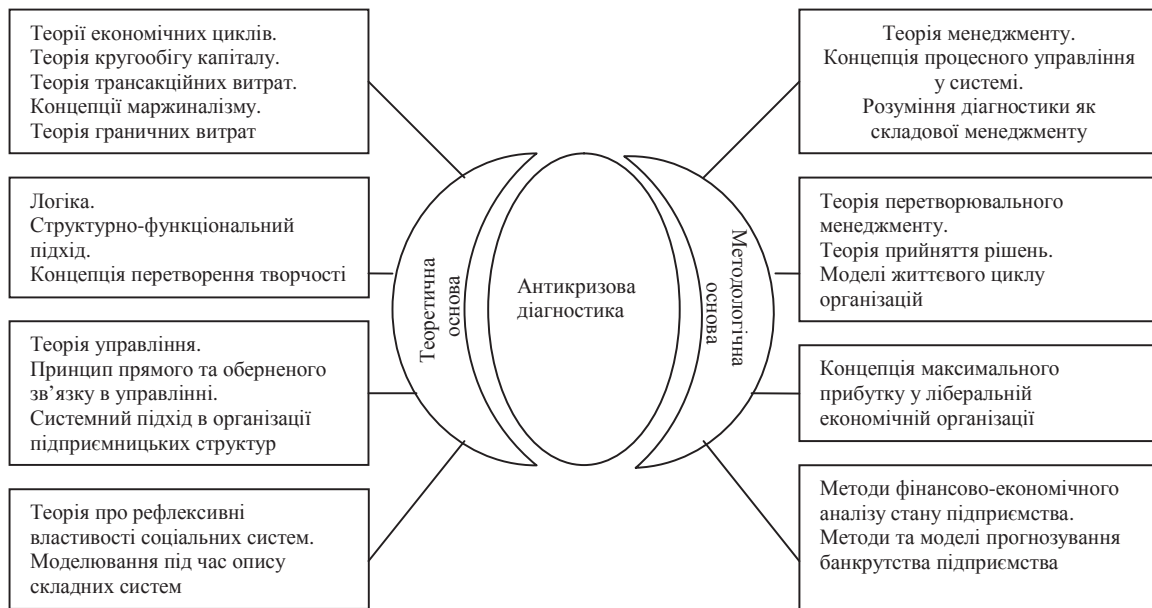
ВСТУП

Багатогранність підходів до визначення та прогнозування катаклізмів у діяльності підприємства ґрунтуються на подвійній природі будь-якої кризи, яка, з одного боку, створює та руйнує, тобто формує передумови, а з іншого — готує фундамент для подальшого розвитку підприємства, звільняючи його від попередньої стратегії бізнесу та сприяючи формуванню нової стратегії. Недооцінка впливу кризових явищ на діяльність підприємства, неправильний вибір методу діагностики кризових явищ можуть призвести до повної або часткової руйнації господарських зв'язків підприємства, дисбалансу між окремими складовими потенціалу підприємства і навіть до повного банкрутства. Відтак, своєчасне розпізнавання ознак і природи кризи, її локалізації, використання елементів дослідження як засобу відновлення платоспроможності складають суть цілей діагностики під час вибору методів оцінки кризового стану підприємства. Тому актуальним завданням виступає розробка системи раннього запобігання і реагування для діагностики кризових ситуацій на підприємстві. Діагностика, виступаючи науковим інструментарієм, який забезпечує процес прийняття управлінських рішень, повинна забезпечувати вчасне реагування на виникнення проблем в процесі функціонування та розвитку підприємств, створювати передумови підвищення ефективності його діяльності.

Сучасна наука приділяє достатньо уваги вирішенню проблем функціонуванню підприємства під впливом кризових явищ і процесів. Проте, умови сучасного розвитку пов'язані з високим ризиком, різкими змінами, кризами та потрясіннями, центральним завданням ставлять розробку нових механізмів діагностики підприємства.

Багато вітчизняних і зарубіжних вчених присвятили дослідження вибору методів і моделей діагностування кризового стану підприємств. Проте, тут слід відмітити декілька важливих аспектів вирішення дослідницької проблеми. По-перше, більшість авторів концентрують свою увагу на процесі діагностики як системі інструментів антикризової діяльності (Коротков, Василенко, Кошкін, Кривов'язюк, Городня, Шапурова та інші). Тут знаходять своє відображення загальні, часткові та інтегральні методи і моделі діагностування кризового стану. По-друге, вивчають процес з позицій діагностики фінансово-економічної стійкості підприємств (Костирко), діагностики його фінансової рівноваги та інтегрованої оцінки потенціалу фінансово-економічної стійкості підприємства. По-третє, заслуговують на увагу запропоновані М. Колісник методичні підходи у діагностиці кризових явищ у виробничо-господарських структурах, а також запропонована система збалансованих показників для уточнення стратегічного спрямування підприємства (Немировський). Деякі науковці (Чуєв, Савицька) ототожнюють поняття "діагностика" і "комплексний аналіз господарської діяльності". Окремими авторами діагностика розглядається в системі управління ризиками на підприємствах (Сахарцева) та в процесі бізнес-діагностики (Швиданенко). Наукові дослідження, представлені в праці Картохіної, розглядають діагностику як основу для прийняття рішень в системі антикризового управління.

Ринкове середовище, яке нині розвивається в умовах глобальної та наростаючої кризи, ставить перед науковцями нові та складні завдання щодо пошуку таких методів діагностування стану підприємства, які дозволяли б швидко, об'єктивно, повноцінно та своєчасно вста-

Рис. 1. Методологічні й теоретичні основи діагностики в антикризовій діяльності за В. П. Кукобою [3, с. 46]

новити сигнали про зародження кризового стану та розробити ефективні заходи щодо їх уникнення або запобігання.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Мета роботи полягає в пошуку елементів нового механізму діагностики кризового стану підприємств.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких задач:

- встановити цілі антикризової діагностики підприємства;
- уточнити процес розвитку та діагностики кризових явищ підприємства;
- визначити параметри кризового стану;
- розкрити та проаналізувати методи діагностики кризового стану підприємства;
- розкрити сутність та показники авторського підходу до діагностики стану підприємства.

РЕЗУЛЬТАТИ

Діяльність підприємства характеризується кількісними і якісними показниками, при дослідженні яких можна зробити оцінку досліджуваного явища, процесу, результату.

Метод діагностики — це система теоретико-пізнавальних категорій, наукового інструментарію і регулятивних принципів дослідження фінансової діяльності суб'єктів господарювання, тобто тріада [1, с. 67]:

$$M = (K, I, P),$$

де K — система категорій;

I — науковий інструментарій;

P — система регулятивних принципів.

Система категорій і науковий інструментарій показують статистичний компонент методу, а система регулятивних принципів — його динаміку.

Методика — це сукупність правил і прийомів, які необхідні для виконання певної роботи.

Науковий інструментарій (апарат) діагностики — це сукупність конкретних наукових способів дослідження господарської діяльності підприємств. Основні принци-

пи діагностики: комплексність, наступність, об'єктивність, системність, регулярність.

Основним елементом методу будь-якої науки є її науковий апарат. В даний час практично неможливо відокремити прийоми та методи будь-якої науки, які властиві винятково їй, — спостерігається взаємопроникнення наукових інструментів різних наук. У діагностиці також можуть застосовуватись різні методи, розроблені споконвічно в рамках тієї чи іншої економічної науки [2, с. 56—57, 61].

Проблема діагностики кризового стану є малодослідженою у вітчизняній економічній і управлінській науці. Разом з тим, завдяки дослідженням у галузі теорії інформації, експертних систем, теорії ігор, ймовірностей і статистичних рішень, математичної статистики, статистичної теорії розпізнавання, а також накопиченому досвіду діагностика вивчалась самостійно як особливий пізнавальний процес (рис. 1).

Економічна діагностика численних погроз фінансової неспроможності, організаційної дисфункції й інших аномалій є основними аспектами, що визначають спрямованість процесів антикризової діяльності в цілому. Тому можна вважати, що діагностика є специфічною функцією антикризового управління — це відправний пункт для прогнозу альтернативного розвитку підприємства [3, с. 49].

Діагностика являє собою процес визначення і попередження причин "хвороб" підприємства. В залежності від факторів впливу на підприємство, складності досліджуваних систем можна виділити різні види і типи діагностики, основними напрямками якої найчастіше виступають: діагностика як елемент загального менеджменту, діагностика як елемент упереджувального оздоровлення та діагностика кризового стану підприємства (рис. 2).

У процесі функціонування та розвитку підприємства різні види та типи діагностики можуть характеризувати процеси інтегрування, адже щодня на підприємстві мають місце різноманітні проблеми, що здатні спричинити появу локальних криз, накопичення яких призводить до глобальної катастрофи на підприємстві.

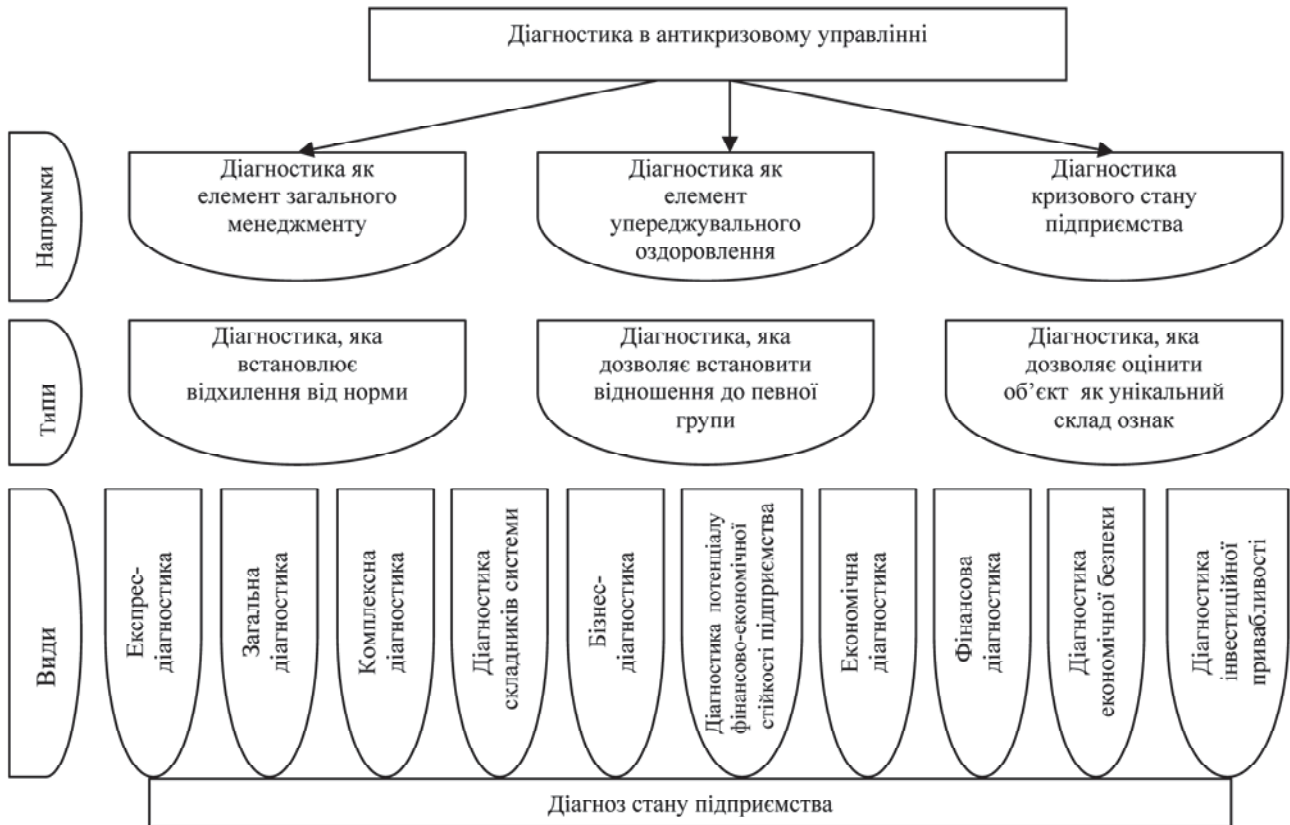

Рис. 2. Класифікація типів і видів діагностики (удосконалена за В.П. Кукобою) [3, с. 51]

Відтак, важливим завданням під час проведення діагностики є пошук і вибір ознак, які дозволять дослідити й описати діагностовану систему, яка складається з різних елементів, які є не рівноцінними (рис. 3). Деякі характеристики розкривають одні властивості, а наступні — зовсім інші, які не можна порівняти між собою.

Важливим моментом в процесі діагностики є вивчення дотримання підприємством законів і закономірностей їхнього функціонування та розвитку, розробки заходів з удосконалення методичного апарату діагностики.

Для ефективності проведення дослідження і підтвердження достовірності отриманих результатів у процесі діагностики важливим є особливостей різних станів підприємства, а також можливість їх переходу з одного в інший (рис. 4).

Загострення фінансової кризи у світогосподарській системі спонукає до пошуку шляхів стабілізації фінансового стану підприємств, а тому вимагають додаткового дослідження в сфері діагностики.

Наукові розробки в сфері діагностики фінансово-економічної стабільності дозволяють досить чітко зро-

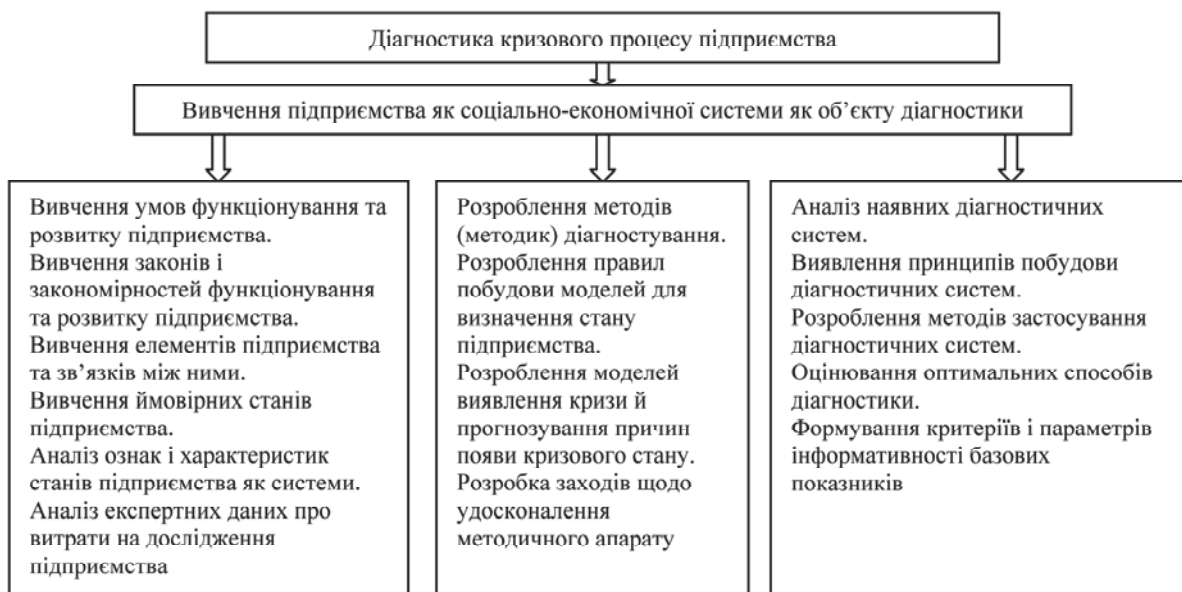

Рис. 3. Предмет дослідження діагностики в антикризовому управлінні (уточнено за В.П. Кукобою) [3, с. 54]

бити оцінку не тільки фінансового стану, а й визначити внутрішній потенціал підприємства. Для стабільного розвитку будь-якого підприємства необхідне дослідження параметрів зміни ресурсного потенціалу й прогнозування зовнішніх і внутрішніх джерел фінансування антикризової діяльності підприємства.

Це спонукає цілі діагностики сформулювати наступним чином: визначення та своєчасне коректування стратегічних орієнтирів стійкого розвитку підприємства; ідентифікація кризового стану та можливих шляхів виходу з нього; визначення обмежень потенціалу фінансово-економічної стабільності; вибір антикризових заходів [5, с. 21].

Процес розвитку та діагностики кризових явищ наведено в табл. 1.

Під час проведення діагностики кризового процесу, як відзначають Тетяна Городня та Ірина Мойсеєнко, слід враховувати параметри виробництва, реконструкцію і техніко-технологічне оновлення виробничих підрозділів, маркетингову стратегію, особливості галузі виробництва, розробку та реалізацію стратегічних і оперативних планів, цільових програм [6, с. 261].

Проте, ми рекомендуємо як універсальний інструмент визначення стану підприємства для кожного із зазначених етапів розвитку кризової ситуації в якості інструменту антикризового управління використовувати комплексну економічну діагностику підприємства (окремого її напрямку чи в цілому).

Для діагностування потенційних криз слід проводити аналіз показників, які вказують на появу кризового стану на підприємстві (табл. 2).

Як бачимо, на думку А.Д. Чернявського, відсутність стратегічного планування діяльності підприємства найбільшою мірою сприяє виникненню кризового стану. Слід пам'ятати, що саме комплексна економічна діагностика виступає основою стратегічного планування, адже передбачає здійснення стратегічного аналізу внутрішніх і зовнішніх параметрів функціонування підприємства.

Набір показників, що застосовуються у діагностиці, є достатньо різноманітним і дискусійним. Крім того, в різних дослідженнях про-

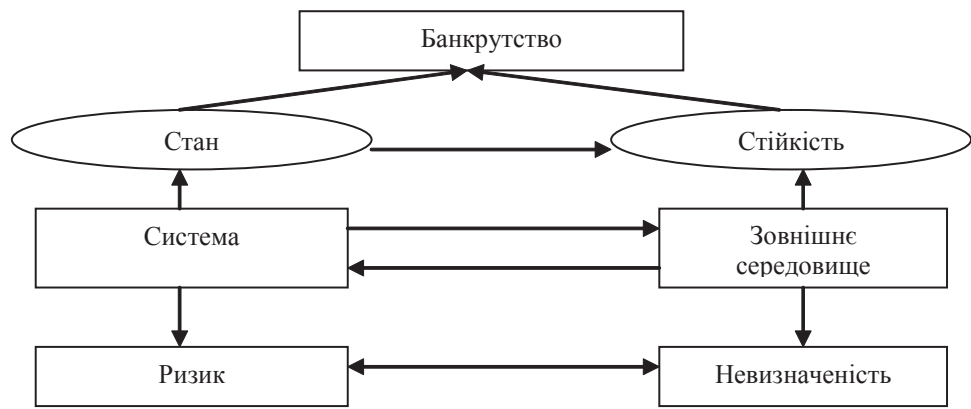

Рис. 5. Структурно-логічна схема діагностики банкрутства [4, с. 110]

понуються різні назви одного показника за однакового алгоритму розрахунку та різні алгоритми розрахунку за однакової назви показників. Ще й досі вчені-економісти не дійшли до єдиної думки щодо системи коефіцієнтів для проведення діагностики фінансово-господарської діяльності підприємства. Ситуація ускладнюється й тим, що досить важко зробити однозначний висновок про стан підприємства на основі системи фінансових показ-

Таблиця 1. Процес розвитку та діагностики кризових явищ підприємства (авторський підхід)

Розвиток кризової ситуації (етапи та критичні точки)	Методи діагностики кризових явищ	Динаміка основних показників	Єдиний запобіжний захід
Передкризова ситуація	Аналіз виробничих та економічних показників господарської діяльності	Наявність короточасних симптомів кризи у вигляді незначного зменшення найважливіших показників	Комплексна економічна діагностика підприємства та розробка на основі її результатів заходів запобіжного, пом'якшувального чи ліквідаційного характеру
Точка входу (виникнення кризового стану)	Експрес-діагностика фінансово-господарської діяльності підприємства	Значення більшості показників фінансово-господарської діяльності підприємства знижуються до нормативних	
Зародження кризового стану	Поглиблена експрес-діагностика, аналіз фінансової стійкості та платоспроможності	Значення показників фінансово-господарської діяльності підприємства нижче нормативних	
Розвиток кризового стану	Комплексна економічна діагностика підприємства, оцінка ймовірності банкрутства	Значення показників фінансово-господарської діяльності підприємства нижче норми та має тенденцію до зниження	
Точка банкрутства (необов'язкова, проміжний або останній стан)	Діагностика банкрутства	Значення показників фінансово-господарської діяльності підприємства свідчать про необхідність порушення справи щодо банкрутства	
Стабілізація кризового стану	Діагностика потенціалу фінансово-економічної стійкості підприємства	Значення показників фінансово-господарської діяльності підприємства стабільно низькі	
Згасання кризового стану	Поглиблена експрес-діагностика, аналіз фінансової стійкості та платоспроможності	Значення показників фінансово-господарської діяльності підприємства наближаються до нормативних	
Точка виходу (завершення кризового стану)	Експрес-діагностика фінансово-господарської діяльності підприємства	Значення показників фінансово-господарської діяльності підприємства перебувають в межах норми	
Післякризовий стан	Аналіз виробничих та економічних показників господарської діяльності	Значення показників фінансово-господарської діяльності підприємства має тенденцію до поліпшення	

Таблиця 2. Параметри, які свідчать про кризовий стан на підприємстві [7]

Показник	Передкризовий стан	Криза
Відсутність перспективного стратегічного плану	+	+
Відсутність поточних і оперативних планів	+	+
Відсутність фінансового менеджменту	+	+
Структура організації		
Традиційна	-	+
Не упорядкована	+	+
Портфель замовлень		
Наявність на поточний період	+	-
Наявність на перспективу	-	-
Стиль керівництва		
Авторитарний	+	+
Демократичний	-	-
Популістський	+	+
Ліберальний	-	-
Метод вирішення проблем		
Традиційний	-	+
Відсутній	+	+
Методи ділового спілкування		
Формальні, ритуальні	-	+
Випадкові, спорадичні	+	+
Наявність інновацій		
Згідно стратегічного плану	-	-
Відсутні	+	+
Наявність інвестицій		
Згідно стратегічного плану	-	-
Відсутні	+	+
Спеціальна підготовка керівника вгалузі антикризового управління		
Наявна	+	+
Відсутня	-	-
Наявність страхових запасів, ресурсів		
Наявні	-	-
Відсутні	+	+

ників, оскільки при досить великій кількості коефіцієнтів певна їх частина може відповідати нормативним значенням, а інша — матиме значення нижче нормативних. Крім того, зміни величин коефіцієнтів у динаміці важко однозначно інтерпретувати, оскільки чисельник і знаменник будь-якого коефіцієнта змінюються в часі.

М. Білик пропонує нормативні значення показників встановлювати у формі замкнутого інтервалу. Граничні значення показників повинні відповідати такому співвідношенню між чисельником і знаменником фінансових коефіцієнтів, які забезпечували б випереджаючі темпи зростання прибутку порівняно з попередніми періодами. За такого підходу нормативні значення фінансових коефіцієнтів будуть диференційовані для різних звітних періодів і відображатимуть фінансово-економічний стан підприємства, що відповідає його ефективно розвинутій виробничо-господарській діяльності. Нормативні значення чисельника і знаменника фінансових коефіцієнтів повинні визначатися шляхом множення фактичних їх значень за попередній період на коефіцієнт зростання (зменшення) прибутку від реалізації продукції у звітному періоді порівняно з попереднім. При цьому мінімальне значення нормативу кожного фінансового коефіцієнта визначається як відношення фактичного значення чисельника (але не більшого нормативного) до нормативного значення знаменника (але не меншого фактичного його значення). Максимальне значення нормативу для показника ліквідності й платоспроможності визначається як відношення нормативу чисельника (але не менше фактичного його значення) до фактичного значення знаменника (але не більше нормативного його значення). У випадку, коли отримане розрахунковим шля-

хом мінімальне значення нормативу менше від рекомендованого, то мінімальне значення нормативу приймається рівним до рекомендованого. Оцінка фінансових коефіцієнтів може характеризувати ступінь перевищення мінімального нормативного значення або ступінь досягнення максимального нормативного значення, або відповідність середньому значенню нормативного інтервалу [8, с. 42].

Порівняння одержаних в результаті обробки первинної інформації результатів можна проводити не лише шляхом зіставлення із нормативними значеннями, а також із еталонними (просторовими) та плановими.

До проблеми неузгодженості сукупності локальних фінансових коефіцієнтів додається також проблема визначення складу їхніх груп. Як показують дослідження, наведені Л. Соколовою у [9], найпоширенішою є система показників, що складається із 6 груп коефіцієнтів — 25%, 5 груп — 20,46%, 3 груп — 15,91%. Аналіз частоти використання фінансових коефіцієнтів показав, що найбільшого поширення набули показники ліквідності (платоспроможності) — 87%, фінансових результатів (рентабельності) — 87%, ділової активності — 80%, фінансової стійкості — 73% проти показників ринкової активності — 27%, майнового стану — 20%, руху грошових коштів — 7%.

З метою уникнення труднощів застосування коефіцієнтних методик пропонуємо їх систематизацію, розподіл за рівнем управління, доповнення якісними характеристиками і проведення підсумкової експертної оцінки.

Приблизники застосування матричних моделей [10] наголошують на можливості проведення як комплексної, так і експрес-діагностики фінансового стану підприємства за допомогою матричного методу. Його використання дозволить виявити тенденції у динаміці фінансового стану та здійснити прогнозування.

Діагностиці фінансової стійкості та фінансового забезпечення діяльності підприємства присвячена також значна кількість методичних розробок, що спрямовані, перш за все, на визначення кредитоспроможності. Фінансовий стан підприємства вважається стійким, якщо воно покриває власними оборотними засобами не менше 50% фінансових ресурсів, необхідних для здійснення господарської діяльності, ефективно і цілеспрямовано використовує фінансові ресурси, дотримується фінансової, кредитної й розрахункової дисципліни, тобто є платоспроможним. У підприємств, які мають низький рівень фінансової стійкості, спостерігається спад ділової активності й віддачі наявних активів. Збитковість свідчить про те, що підприємство перебуває під загрозою банкрутства [11, с. 13].

У більшості розроблених методик фінансової

стійкості використовується коефіцієнтний метод та передбачено групування обраних об'єктів дослідження за класами фінансової стійкості залежно від отриманих на першому етапі результатів. Групування здійснюється на основі порівняння коефіцієнтів із загальноприйнятими нормами та характеристиці здатності поліпшувати (або принаймні утримувати) значення показників при зміні факторів впливу на фінансово-господарську діяльність підприємства.

До методик аналізу коефіцієнтів також належать і законодавчо затверджені методики України, оскільки Агентство з питань запобігання банкрутства підприємств та організацій, відповідальне за методичну і методологічну підтримку фінансових служб неплатоспроможних підприємств, рекомендує проводити поглиблений аналіз фінансового стану підприємств за допомогою системи фінансових коефіцієнтів.

Характеристика нормативних методик діагностики свідчить про те, що їх застосування відзначається високою практичною значимістю. Як зазначає Н. Львова [12, с. 129], їх практичне значення часто недооцінюється та проблеми використання методик залишаються малодослідженими.

Тож слід вказати на загальні недоліки, що потребують виправлення: орієнтація на старі стандарти П(С)БО, що вимагає більше часу на підготовку даних; слабка структурованість; недостатня комплексність дослідження, акцентування уваги на кількох коефіцієнтах.

Однією із достатньо відомих коефіцієнтних методик, яка до того ж взята до уваги Агентством з питань запобігання банкрутства підприємств та організацій, є система показників У. Бівера. Саме її вважають окремі автори найбільш прийнятною для проведення експрес-аналізу фінансового стану вітчизняних підприємств. Проте у реальному житті досить часто виникають ситуації, коли фінансовий стан підприємства необхідно виміряти одним сукупним показником. Інтегральний метод передбачає побудову математичної оцінки сукупності індикаторів залежно від їхньої значущості для моделі.

Інтегральні моделі авторства зарубіжних учених: Z-рахунок Альтмана, показник платоспроможності Конана і Гольдера, модель Спрінгейта, тест на ймовірність банкрутства Лису, 4-факторна модель Таффлера, модель Фулмера, тест на банкрутство Тамарі, модель Чессера та ін., а також вітчизняних науковців, таких як О. Терещенко, А. Матвійчук, Е. Колесарь, С. Матвеева, російських — Р. Сайфулін, Г. Кадиков та вчених Іркутської державної економічної академії (ІДЕА) детально проаналізовано в дисертації Кость Ярослави [13, с. 53—63].

Побудова подібних моделей для української економіки поки що проблематична, по-перше, через відсутність статистики банкрутств; по-друге, через відсутність обліку багатьох чинників, що впливають на фінансовий стан підприємств; по-третє, через нестабільність і невідпрацьованість нормативної бази банкрутства українських підприємств. Крім того, разом із професіоналізмом та інтуїцією аналітика, що досліджує підприємство, значну роль виконує також якість фінансово-звітної документації та рівень інформативності статистичних даних і коефіцієнтів, на які спираються моделі. Оскільки ці моделі будуються на основі дискримінантного методу за статистичними даними підприємств певної країни, то використання моделей обмежене рамками цієї країни (або країн, схожих за системою бухгалтерського обліку, податків, розрахунку коефіцієнтів). Дані моделі можуть

бути використані як підхід до побудови системи оцінки ймовірності банкрутства [14, с. 133].

Методики діагностики фінансово-господарської діяльності вітчизняних авторів також мають недоліки: не враховується специфіка сфери господарювання досліджуваних підприємств; суб'єктивність формування вибірки показників; відсутність достатньої інформації для розрахунків вагових коефіцієнтів; недостатнє теоретичне та емпіричне обґрунтування критичних точок (чи інтервалів) для окремих фінансових індикаторів, що призводить до неточного фіксування їх нормативних значень; проблема достовірності інформації та проблеми, пов'язані із її розв'язанням.

Попри виявлені недоліки, використання інтегрального критерію для діагностики фінансово-господарської діяльності підприємства має широку сферу свого прикладного застосування, причому в отриманні інформації можуть бути зацікавлені як керівники та власники, так і зовнішні користувачі. Основна внутрішня потреба підприємства, що задовольняється із використанням інтегральних методик у ході його діагностики, — це постійне відстеження економічних змін і впливу управлінських рішень на фінансовий стан підприємства.

З цієї позиції вдосконалення та розробка інтегральних методик є одним із перспективних напрямів методичного забезпечення діагностики фінансово-господарської діяльності підприємств України, що вимагає значної уваги в рамках сучасних економічних досліджень.

До окремої групи моделей належать методики аналізу грошових потоків. Для аналізу грошових потоків економісти використовують різні показники, в яких додатній грошовий потік зіставляється з оборотом від реалізації, сукупним капіталом, інвестиціями, відпливом коштів та ін. [15, с. 154]. Перевагою методу аналізу фінансових потоків є простота остаточних розрахунків, наочність отриманих результатів, достатня їх інформативність для прийняття управлінських рішень. Однак цей метод має й кілька суттєвих недоліків: достатньо важко спрогнозувати обсяги надходження грошових коштів та обсяги майбутніх виплат на далеку перспективу з необхідним рівнем точності; обов'язковою є наявність детальних і точних даних аналітичного обліку.

Ряд науковців, а саме: Ю. Колісник [16], Р. Павлов [17], О. Рибалка [18], пропонують здійснювати ідентифікацію сфери ризику фінансово-господарської діяльності підприємства на основі використання нейронних мереж. Це дозволяє надати кількісну оцінку рівню фінансової стійкості чи загрози банкрутства підприємства. Такі моделі використовують коефіцієнтний метод та певною мірою є похідними від нього.

Побудова нейронних мереж ґрунтується на емпірично-індуктивних методах. Штучні нейронні мережі є інструментом класифікації і можуть використовуватися для удосконалення управління та забезпечення високої точності прогнозування. Попередній етап запровадження нейронних мереж для цілей діагностики полягає в настройці системи. На цьому етапі в систему вводиться значна кількість прикладів фінансового стану, для кожного з яких задається відомий сценарій розвитку ситуації. Якщо система реагує на черговий приклад неадекватно, то внутрішня структура нейронної мережі має дещо коригуватися з урахуванням нової інформації. Як правило, корекції підлягають ваги окремих показників. За своєю природою нейронні мережі є нелінійними і

базуються на біологічній моделі нервової системи. Нейронна мережа дозволяє віднести кожен новий аналізований елемент до сегмента, який схожий за основними характеристиками на так звану взірцеву вибірку і використати при цьому оцінку ймовірності дефолту, яка розрахована для вказаної вибірки. Побудова нейронної мережі для цілей діагностики потребує значного обсягу навчальної вибірки показників фінансової звітності фінансово-стійких та фінансово-неспроможних підприємств. Отримані результати оцінюються на основі тестової вибірки [19, с. 2282].

Заслугує на увагу вартісний підхід до виміру ефективності діяльності підприємства, одним із проявів якого є збалансована система показників, що у закордонних джерелах дістала назву BSC. Концепція BSC характеризується тим, що фінансові і нефінансові індикатори інтегруються з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків між результатними показниками та ключовими чинниками. Наявність причинно-наслідкових зв'язків у моделі фактично перетворює цю систему вимірювання результативності у систему управління із прямим зв'язком [20, с. 274]. Проте використання цієї моделі у чистому вигляді видається неприйнятним через втрату адекватності традиційно використовуваних показників та недостатню емпіричну (практичну) обґрунтованість її застосування.

Л. Костирко пропонує досить ґрунтовний методичний підхід до діагностики фінансової рівноваги, що передбачає проходження таких етапів [21, с. 170—173]:

- 1) стратегічне позиціонування фінансової рівноваги;
- 2) експрес-діагностика факторів внутрішнього та зовнішнього середовища;
- 3) оцінка фінансової рівноваги за допомогою часткових та інтегральних показників, що характеризують відповідний тип його стану на певний момент часу;
- 4) розробка сценарних варіантів фінансової рівноваги із використанням сценарного підходу;
- 5) розробка стратегії фінансової рівноваги — формування прогнозних показників стратегії на основі регресійного аналізу та побудови графіків стану індикаторів;
- 6) розробка рекомендацій для визначення діагнозу та покращення стану фінансової рівноваги (вибору стратегії фінансової рівноваги);
- 7) реалізація стратегії фінансової рівноваги за умови досягнення стратегічної мети;
- 8) контроль реалізації стратегії фінансової рівноваги та її коректування у випадку необхідності.

Ситуативний підхід, що зазвичай використовується для діагностики фінансової стійкості та фінансового забезпечення [22], вимагає розширення меж застосування. Це пов'язано зі складністю побудови комплексної методики встановлення минулого, поточного і майбутнього становища підприємства, що враховувала б увесь набір взаємозв'язків, була придатна до використання у більшості ситуацій. Доцільність застосування ситуативного підходу у діагностиці фінансово-господарської діяльності доводимо ще й тим, що фінанси сучасного підприємства як результат і водночас передумова його функціонування й розвитку мають здатність відображати економічні ситуації, в які потрапляє суб'єкт господарювання. Будь-яка ситуація може бути розпізнана за допомогою системи параметрів зовнішнього та внутрішнього середовища й інтерпретована як сприятлива, нейтральна чи загрозлива. Крім того, використання ситуативного підходу є доцільним, зважаючи на підпорядку-

вання діагностики управлінню діяльністю підприємства. Ідентифікація ситуації внаслідок діагностики здатна спростити процес управління, оскільки досягнення поставлених цілей розглядається як задача зміни однієї ситуації із менш задовільними параметрами на іншу, що володіє більш привабливими характеристиками. Зважаючи на різноманіття методичних напрацювань, в межах ситуативного підходу слід реалізовувати методи, що найбільш адекватно відображають реальний стан та перспективи розвитку підприємства, його сильні та слабкі сторони, адаптовані до сучасних умов його функціонування. Зважаючи на проведений аналіз переваг та недоліків методів, які використовуються, такими є методи економіко-математичного моделювання і застосування штучної нейронної мережі [13, с. 62—63].

Певний інтерес становить багатофункціональна система оцінки діяльності, яку назвали системою збалансованих показників, запропонована І.Б. Немировським і І.А. Старожуковою [23, с. 11—13]. Відповідно до неї автори виділяють 4 основні напрями діяльності підприємства: фінанси, навчання і розвиток, клієнти, бізнес-процеси.

Для кожного із цих напрямів характерні свої показники, на основі яких можна зробити висновки про ефективність цілого напрямку. Фінансові показники є основою для вибору показників інших трьох груп. Використовують три групи фінансових показників, які відносяться до сфери: росту; прибутковості; створенню вартості. Проте фінансові показники мають ряд недоліків, до яких можна віднести такі: вони відображають результати попередньої діяльності; не враховують умови бізнес-оточення; заради отримання поточних фінансових результатів можуть нехтуватись довгострокові; робітники нижчих організаційних ланок не можуть використовувати більшість загальних фінансових показників для своєї роботи.

Деякі науковці [24], крім вищеперелічених напрямів, також виділяють правовий, силовий та екологічний напрямки.

Зважаючи на недоліки проаналізованих методичних підходів, пропонуємо використання комплексної економічної діагностики підприємства, навіть незважаючи на значну трудомісткість й тривалість її виконання.

Провівши комплексну діагностику діяльності підприємства, яка передбачає аналіз, оцінку та діагностування стану таких складових, як конкурентоспроможні переваги, потенціал, оцінка вартості підприємства як цілісно-майнового комплексу, управління, фінанси, економічна безпека, організаційна культура, а також інтегральну оцінку стану підприємства, ми отримаємо необхідну інформацію для ліквідації проблем розвитку та розробки заходів для подальшого більш ефективного функціонування підприємства.

Передувати здійсненню комплексної економічної діагностики підприємств галузі повинна побудова карти стратегічних груп, що дає змогу обрати суб'єктів дослідження серед сукупності підприємств галузі, які мають різні розміри, масштаби діяльності, форму власності, асортимент продукції тощо.

Першим напрямом комплексної економічної діагностики підприємств є діагностика конкурентних позицій галузі, що включає діагностику конкурентного середовища, діагностику конкурентоспроможності підприємства та діагностику конкурентоспроможності продукції.

При оцінці конкурентних позицій галузі необхідно

визначити, чи ринок, що досліджується, є висококонцентрованим або неконцентрованим, тобто рівень конкуренції на даному ринку. Для цього необхідно здійснити розрахунок наступних показників: концентрації, індекс Херфіндала-Хіршмана, коефіцієнт відносної концентрації, індекс Холла-Тайдмана. Оцінку конкурентоспроможності підприємств необхідно здійснювати за такими показниками, як частка ринку, яку займає підприємство, якість продукції, ціна продукції, надання сервісу та гарантії споживачам та реклама за допомогою експертного методу. Оцінка конкурентоспроможності продукції підприємства здійснюється шляхом порівняння її якісних та економічних показників з показниками підприємств-конкурентів.

Другим напрямом комплексної економічної діагностики підприємств є діагностика їх потенціалу, що включає в себе оцінку виробничого, кадрового та інноваційного потенціалу за загальновідомими показниками. Після оцінки потенціалу підприємств необхідно здійснити порівняння фактичного потенціалу зі стратегічними цілями та встановити рівень розриву між ними, застосувавши цільовий підхід. Слід також перевірити умову нарощування економічного потенціалу підприємства. При виконанні умов нерівності темп росту чистого прибутку перевищує темп росту доходу від реалізації продукції і темп росту собівартості реалізованої продукції, економічний потенціал підприємств має можливість нарощення.

Третім напрямом комплексної економічної діагностики є оцінка підприємств як цілісних майнових комплексів. Після визначення вартості підприємств за витратним, дохідним та ринковим підходами, ми пропонуємо проводити статистичне дослідження, яке передбачає розрахунок середнього арифметичного значення, середнього гармонійного, середнього прогресивного, середнього геометричного та середнього квадратичного значень, на основі яких розраховують узагальнену середню вартість підприємства, яку порівнюють із чистою вартістю цілісного майнового комплексу та роблять відповідні висновки.

Четвертим напрямом діагностики є проведення управлінської діагностики, що являє собою дослідницьку діяльність, спрямовану на встановлення, аналіз та оцінку проблем підвищення ефективності та розвитку систем менеджменту підприємства, а також виявлення головних напрямів їх рішень. Основними складовими управлінської діагностики є: вивчення інформації про посадових осіб підприємств, аналіз структури власності, експрес-діагностика корпоративного рівня управління, вивчення інформації про компетентність прийняття управлінських рішень органами управління підприємств, вивчення інформації щодо прозорості діяльності підприємств.

П'ятим напрямом комплексної економічної діагностики є проведення фінансової діагностики за такими напрямками: діагностика структури операційних витрат, діагностика структури активів, діагностика показників ліквідності, діагностика показників фінансової стійкості, діагностика показників рентабельності та діагностика показників ділової активності.

Діагностика економічної безпеки передбачає вивчення можливих небезпек підприємств, визначення комплексного показника безпеки підприємств, а також вивчення можливих ризиків діяльності підприємств.

Оцінку економічної культури підприємств слід здійснювати бальним методом на основі множення баль-

ної оцінки кожної складової економічної безпеки на питому вагу даної складової та визначення загальної оцінки рівня економічної культури підприємства.

Інтегральна оцінка стану підприємств здійснюється на основі розрахунку коефіцієнта Бівера, інтегрального показника рівня загрози банкрутства за моделлю Алтмана, інтегрального показника рівня загрози банкрутства за моделлю Спрінгейта, показника ймовірності банкрутства Лису, показника ймовірності банкрутства Таффлера, моделі, запропонованої вченими Іркутської державної академії, інтегрального показника рівня загрози банкрутства за моделлю Терещенка.

На базі отриманих результатів здійснюється формування базової стратегії розвитку підприємства. Розробляються пропозиції з формування стратегічного портфеля, здійснюється обґрунтування системи планів з коротко- і довгостроковими горизонтами. Формуються пропозиції з реклами та використання засобів просування товару, з оновлення машин і обладнання, розробляються заходи з інтенсивного та екстенсивного оновлення основних виробничих фондів, здійснюється прогнозування зміни потреби в персоналі, визначення шляхів у стимулюванні та покращення оплати праці, фінансове та інвестиційне супроводження реалізації намічених стратегій, оцінка економічної ефективності впроваджуваних заходів. Приймаються до уваги поради зовнішніх консультантів.

ВИСНОВКИ

Узагальнення методичних засад діагностики фінансово-господарської діяльності підприємства, проведене з метою синтезу різноманітних підходів до діагностики, визначення її місця в системі управління діяльністю підприємства і аналіз науково-методичних напрацювань у сфері діагностики, приводить до висновку, що діагностика є важливим та прогресивним елементом системи управління фінансово-господарською діяльністю підприємства. Вчасне та обґрунтоване використання методичного інструментарію діагностики сприяє більш якісному інформаційному забезпеченню системи управління і дозволяє значною мірою підвищити його ефективність.

Згідно до результатів досліджень, проведених на основі існуючих методів визначення кризового стану підприємств, можна зробити висновки, що діагностика кризового стану має проводитись комплексно і відображати всі напрями діяльності підприємства, адже саме їх збалансований розвиток призведе до стійкості підприємства до зовнішніх і внутрішніх факторів впливу.

Комплексний підхід до процесу діагностики та різноманітність підбраного в моделі методичного інструментарію дозволяє не лише всебічно оцінити, а й спрогнозувати фінансову стійкість підприємства. Також суттєвою перевагою даної методики є використання ситуативного підходу, що дозволяє точно ідентифікувати поточний стан, розробити алгоритм переходу у більш привабливу ситуацію, і, таким чином, досягнути поставленої мети. Одночасно враховуються усі взаємозв'язки та взаємовпливи елементів фінансового менеджменту підприємства, можуть задаватися обмеження окремих параметрів системи та виконуватися оптимізація прийнятих рішень за вибраним критерієм.

Проведене дослідження використовуваних методів діагностування кризового стану підприємств дозволяє підвести ряд наступних підсумків.

1. Застосування методик діагностики кризового стану підприємств залежить від глибини кризового стану, порушень в системі функціонування підприємства, етапу життєвого циклу, на якому воно перебуває, ризикованості здійснюваної діяльності.

2. Антикризова діагностика передбачає синтез різноманітних теорій та концепцій пошуку шляхів підвищення ефективності управління підприємством. Діагностику в антикризовому управлінні слід розглядати і як елемент загального менеджменту, і як елемент фінансового менеджменту, випереджувального оздоровлення його стану, ступеня кризового стану в цілому з метою виявлення можливостей його стабільного економічного зростання.

3. Для успішного функціонування підприємства пріоритетним є визначення його реального стану, а також постійний контроль виявлення та запобігання появи кризових ситуацій.

4. Методичні підходи та методики діагностики кризового стану підприємства базуються на комплексному підході, методиці SWOT-аналізу, інтегральних моделях оцінки стану банкрутства. На нашу думку, їх використання повинно мати системний характер, що дозволить забезпечити збалансований розвиток підприємства.

Тому вдосконалення і розробка нових підходів і методик до визначення кризового стану підприємств є одним із перспективних напрямів досліджень, який вимагає значної уваги науковців і створення теоретичних і практичних підходів, які дозволять з легкістю визначити стабільність функціонування підприємства на ринку і обрати майбутню стратегію для подальшого зростання.

Література:

1. Кривов'язюк І.В. Економічна діагностика підприємства: теорія, методологія та практика застосування: [монографія] / І.В. Кривов'язюк. — Луцьк: Надстир'я, 2007. — 260 с.

2. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности / Ковалев В.В. — М.: Финансы и статистика, 1996. — 432 с.: ил.

3. Кукоба В.П. Управління антикризовою діяльністю підприємства: [навч. посіб.] / Кукоба В.П. — К.: КНЕУ, 2008. — 400 с.

4. Колісник М.К. Антикризове управління виробничо-господарськими структурами у машинобудуванні: [монографія] / Колісник М.К. — Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2009. — 208 с.

5. Картохіна Н.В. Діагностика фінансового стану підприємства як основа для прийняття рішень у системі антикризового управління / Картохіна Н.В. // Формування ринкових відносин в Україні. — 2008. — № 9. — С. 19—24.

6. Городня Т.А. Економічна та фінансова діагностика: [навч. посіб.] / Городня Т.А., Мойсеєнко І.П. — Львів: "Магнолія 2006", 2008. — 282 с.

7. Чернявский А.Д. Антикризисное управление: [учеб. пособие] / Чернявский А.Д. — К.: МАУП, 2000. — 208 с.

8. Білик М.Д. Удосконалення методичних підходів до аналізу фінансового стану підприємства / М. Д. Білик // Економіст. — 2001. — № 11. — С. 40—42.

9. Соколова Л. В. Фінансова привабливість підприємства / Л. В. Соколова // Актуальні проблеми економіки. — 2005. — № 6 (48). — С. 48—56.

10. Хотомлянський О. Комплексна оцінка фінансового стану підприємства на основі використання матричних моделей / О. Хотомлянський, Т. Черната, Г.Северина // Економіка України. — 2003. — №3. — С. 35—41.

11. Терещенко О. Фінансування підприємств в Україні: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення / Терещенко О. // Економіка України. — 2002. — № 1. — С. 10—16.

12. Львова Н.А. Прогнозирование банкротства: методический аспект / Н.А. Львова // Вестник СПбГУ. — 2005. — Вып 3. — С. 129—138. — (Серия 5).

13. Кость Я.О. Діагностика фінансово-господарської діяльності промислового підприємства: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами" / Кость Я.О.; Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут". — Київ, 2011. — 304 с.

14. Кругляк А.М. Суть банкрутства, проблеми його діагностики / А.М. Кругляк // Держава та регіони. — 2007. — №3. — С. 131—135. — (Серія: Економіка та підприємництво).

15. Бланк И.А. Управление денежными потоками / И.А. Бланк. — К.: НИКА-ЦЕНТР, Эльга, 2002. — 736 с.

16. Колісник Ю.О. Використання нейронних мереж у моделюванні фінансово-господарської діяльності підприємства / Ю.О. Колісник // Держава та регіони. — 2007. — № 4. — С. 98—102. — (Серія: Економіка та підприємництво).

17. Павлов Р.А. Методика ранньої діагностики банкрутства банківських установ України з використанням карт Кохонена / Р.А. Павлов // Актуальні проблеми економіки. — 2007. — № 2 (68). — С. 152—162.

18. Рибалка О.В. Визначення схильності підприємства до банкрутства за допомогою нечітких нейронних мереж / О.В. Рибалка // Актуальні проблеми економіки. — 2006. — № 1 (15). — С. 199—205.

19. Baetge J. Die Frueherkennung von Unternehmenskrisen anhand von Abschlusskennzahlen / J. Baetge // Ruckblick und Standortbestimmung, in DB. — 2002. — S. 2281—2287.

20. Яремко І.Й. Показники і критерії виміру вартості машинобудівних підприємств як фактор ефективності їх функціонування / І.Й. Яремко // Вісник національного університету "Львівська політехніка". Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: Етапи становлення і проблеми розвитку. — 2007. — № 599. — С. 273—277.

21. Костирко Л.А. Діагностика потенціалу фінансово-економічної стійкості підприємства: [монографія] / Костирко Л.А. — 2-ге вид., перероб. і доп. — Х.: Фактор, 2008. — 336 с.

22. Рябушка Л.Б. Аналіз фінансової стійкості підприємства в умовах нестабільності економічного розвитку / Л.Б. Рябушка, Д.В. Веремчук // Економічні науки. Серія "Економіка та менеджмент": [зб. наук. праць ЛНТУ / Відп. ред. Герасимчук З.В.]. — Луцьк, 2009. — Вип. 5 (18). — С. 190—203.

23. Немировський І.Б. Система сбалансованих показателів: внедрение, оценка деятельности компании / Немировський І.Б., Старожукова І.А. — К.: АБЕРС, 2008 — 224 с.

24. Сахарцева І.І. Ризики економічної діагностики підприємства: [навчальний посібник] / І.І. Сахарцева, О.В. Шляга; за ред. І.І. Сахарцевої — К.: Кондор, 2008. — 380 с.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2011 р.